

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш.УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ
ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ»

ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

№ 2(10) сәуір-маусым 2017

ISSN 2710-3994

EDU.E-HISTORY.KZ
электрондық ғылыми
журнал

EDU.E-HISTORY.KZ
электронный научный журнал

EDU.E-HISTORY.KZ
electronic scientific journal

Құрылтайшы:

Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Басредактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа:

Р. Абдуллаев (Өзбекстан), Н. Аблажей (Ресей), Б. Аяған, М. Әбусейітова, С. Әжіғали,
Н. Әлімбаев, Б. Байтанаев, Қ. Жұмағұлов, Ғ. Кенжебаев, Б. Көмеков,
Мансура-Хайдар (Үндістан), Р. Масов (Тәжікстан), Ә. Мұқтар, В. Плоских (Қырғызстан),
Ю. Петров (Ресей), О. Смағұлов, Сон Ен Хун (Оңтүстік Корея), Е. Сыдықов,
У. Фиерман (АҚШ), А.Чубарьян (Ресей)

Жауапты редактор:

З. Төлєнова

Редактор:

Р. Көбеев

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,

Алматы қ.,

Шевченко көшесі, 28,

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,

«Edu.e-history.kz»

электрондық ғылыми журналының редакциясы

Телефон: +7(727)272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru

Электрондық мекен-жай: <https://edu.e-history.kz/>

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің
Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2014 ж. 29 қазанында тіркелген.
Тіркеу нөмірі № 14602-ИА. Жылына 4 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Учредитель и издатель:

РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова»
Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:

Р. Абдуллаев (Узбекистан), Н. Аблажей (Россия), Б. Аяган, М. Абусейтова, С. Ажигали,
Н. Алимбай, Б. Байтанаев, К. Жумагулов, Г. Кенжебаев, Б. Комеков,
Мансура-Хайдар (Индия), Р. Масов (Таджикистан), А. Муктар, В. Плоских (Кыргызстан),
Ю. Петров (Россия), О. Смагулов, Сон Ён Хун (Южная Корея), Е. Сыдыков,
У. Фиерман (США), А. Чубарьян (Россия)

Ответственный редактор:

З. Толенова

Редактор:

Р. Кубеев

Адрес редакции:

050010, Республика Казахстан,

г. Алматы,

ул. Шевченко, 28.

Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова,
«Edu.e-history.kz»

Редакция электронного научного журнала

Телефон: +7(727)272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru

Сайт журнала: <https://edu.e-history.kz/>

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации
Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство о регистрации:
№ 14602-ИА от 29.10.2014 г. Публикуется 4 раза в год (в электронном формате).

При повторной публикации статей, съемке на микрофильмах и других копиях необходимо
обязательно ссылаться на журнал.

Founder and publisher:

RSE on REM "Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology"
of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of
Kazakhstan

Editor-in-chief:

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich

Editorial board:

R. Abdullaev (Uzbekistan), N. Ablazhey (Russia), B. Ayagan, M. Abuseyitova, S. Azhigali,
N. Alimbai, B. Baitanaev, K. Zhumagulov, G. Kenzhebaev, B. Komekov,
Mansura-Khaidar (India), R. Masov (Tajikistan), A. Muktar, V. Ploskikh (Kyrgyzstan),
Y. Petrov (Russia), O. Smagulov, Song Yong Hoon (South Korea), E. Sydykov,
W. Fierman (USA) , A. Chubaryan (Russia)

Executive editor:

Z. Tolenova

Editor:

R. Kobeev

Editorial address:

050010, Republic of Kazakhstan,
Almaty,
28 Shevchenko Str.
Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology,
«Edu.e-history.kz»
Editorial electronic scientific journal
Phone: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru
Journal website:<https://edu.e-history.kz/>

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and
Information of the Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, r
egistration certificate:

No. 14602-IIA dated October 29, 2014. The journal is published 4 times a year (in electronic
format).

When re-publishing articles, shooting on microfilm and other copies, it is necessary to refer to the
journal.

ҒТАХР / МРНТИ / IRSTI 03.20.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖӘДИДТІК ҚОЗҒАЛЫСТЫҢ ТАРИХНАМАСЫ

Мурзаходжаев Қ.М.

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Алматы қ., Қазақстан), 2 курс докторанты

Аңдатпа. Мақалада XIX ғ. аяғында пайда болып, XX ғ. 30 жылдарына дейін өмір сүрген жәдидтік қозғалыс туралы жарыққа шыққан еңбектердің тарихнамасы жүйеленген. Оларды автор үш топқа бөліп қарастырған: Революцияға дейінгі кезең, Революциядан кейінгі Кеңестік кезең және тәуелсіздік кезең. Отандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектеріне шолу жасалған. Проблемалық мәселелерді қарастырған жарияланымдар ғана келтірілген. Мақалада тек тарихнамалық шолу жасалған.

Түйін сөздер: Жәдидтік қозғалыс, тарихнама, мектеп-медресе, ислам діні, оқу-ағарту жүйесі, орыстандыру саясаты.

ИСТОРИОГРАФИЯ ДЖАДИДСКОГО ДВИЖЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Мурзаходжаев Қ.М.

Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (г. Алматы, Казахстан), докторант 2 курса

Аннотация. В данной статье систематизирована историография опубликованных трудов по джадидскому движению в Казахстане, которое возникло в конце XIX в. и просуществовало до 30-х годов XX в. Автор условно разделяет их на три группы: дореволюционный период, постреволюционный Советский период и годы Независимости. Рассмотрены труды не только Отечественных исследователей, но и зарубежных тоже. Уделялось внимание только проблемным и актуальным трудам по теме. В статье дается только историографический обзор.

Ключевые слова: Джадидское движение, историография, мактабы-медресе, религия ислам, система просвещения, политика русификации.

HISTORIOGRAPHY OF THE JADID`S MOVEMENT IN KAZAKHSTAN

Murzakhodzhayev K.M.

Institute of History and Ethnoogy named after Ch.Ch. Valikhanov,(Almaty, Kazakhstan), 2nd year doctoral student

Abstract. This article systematizes the historiography of published works about Jadid`s movement in Kazakhstan, which formed at the end of the XIX c. and existed until the 30-ies of the XX c. The author conditionally divides them into three groups: the pre-revolutionary period, the post-revolutionary Soviet period and the years of Independence. The works are considered not only domestic researchers, but also foreign ones too. Attention was focused only on problematic and actually works on the topic. The article gives only a historiographic review.

Keywords: Jadid`s movement, historiography, maktab-madrassah, Islam religion, education system, policy of russification.

Кіріспе

Білім-ғылым қай заманда болмасын қоғамның ілгері жүруіне немесе кейін қалуына тікелей әсер ететін маңызды фактор. Бұл тарихи шындық, аксиома. Ал қазақ халқы Ресей империясының боданы болғанынан бастап өзінің ғасырлар бойы қалыптасқан, елдігінің тұғыры болған тілінен, дінінен, ділінен, салт-дәстүр мен мәдениетінен айрыла бастады. Империялық амбиция импульстері қазақ халқына ауыр тиді, содан кейін билікті қолған алған Кеңестік басшылық та осы жолды ары қарай жалғастыра түсті. Ресейге бағынышты болған барлық түркі халықтары үшін бұл ортақ тарихи сипат болды. Сондықтан да барлық түркі халықтары біріксе ғана егемендікке қол жеткізіп, тәуелсіздігін алуы мүмкін еді. Осы орайда татар ғалымы И.Гаспринский тарихи сахнаға шықты. Түркітанушы Л.Н. Гумилевтің пассионарлық теориясы шеңберінде айтар болсақ, Гаспринский әлемдік энергияны өз бойына жинақтаған пассионар тұлға болды. Ол өзінің өмірлік күш-жігерімен қасындағы единомышленниктерді рухтандырды, өзінің бойындағы энергиямен қуаттандырды. Нәтижесінде әр жерде бас көтерулер орын алып, ислам дініне негізделген жаңаланған білім-ғылымды ту еткен зиялылар пайда бола бастады. Мысалы, ХХ ғасырдың 10-шы жылдары Қазақстанда – алаш, Әзірбайжанда – мусават, Қырымда – милли-фирк, Татарстанда – иттифак әл-муслимин, Өзбекстанда «жадидизм» атауымен ағартушылық, демократиялық, саяси бағыттар шықты.

Жалпы бұл тақырыптың тарихнамасы ХІХ ғасырдың соңы мен ХХ ғасырдың бас кезінен қалыптаса бастаған және бүгінгі таңда біраз зерттеулерде кездеседі. Бұл зерттеулерде жәдидшілдік және оның Қазақ даласына ықпалы мұсылмандық білім беру жүйесі мен қазақ халқының әлеуметтік, мәдени және саяси салаларындағы қозғалысы ретінде тікелей, кейде жанама түрде қарастырылған. Жарыққа шыққан еңбектерді үш кезеңге бөліп қарастыруға болады:

1. Революцияға дейін;
2. Кеңестік кезең;
3. Тәуелсіздік жылдары жарыққа шыққан еңбектер

Патша өкіметінің орыстандыру және шоқындыру саясаты аясында мұсылман халықтарына зайырлы білімді беру жөнінде біршама зерттеу жүргізгендер қатарына өлкетанушы А.В. Васильев (1861-1943) пен шығыстанушы А.Е. Алекторовты (1861-1918) жатқызуға болады.

А.В. Васильев өзінің Торғай облысындағы орысша білім беру жағдайы туралы еңбегінде Қазан, Санкт-Петербург университеттерінде оқитын қазақ балалары, оларға тағайындалған шәкіртақы, мектептегі орыс және қазақ тілінің оқытылуы жайын кезең-кезеңге бөліп қарастырады. Ол қазақ жастарына білім беру ісін айта келіп, қазақтар мен орыстардың арасын біраз уақыттан бері жалғастырушы болып келген діни сауатты татар және башқұрттардың қазақ балаларының діни біліммен саналарын улап жатқандығы жөнінде: «Қазақ даласында халықтық мектептерге сауатты мұғалімдерді даярлау қажет. Өйткені қазақ жастары шала сауатты мұғалімдер мен болыс тілмаштары, қала берді башқұрт және татарлардан шыққан фанат молдалардан білім алып, кейін оларда Ресей жөнінде қате түсінік қалыптасады», – деп жазады [1, 78 б.]. А.В. Васильев еңбегінің соңында Қазақ даласындағы мектеп, медреселер, оқушылар мен оқытушыларды мектептерге бөліп орналастыру, сабақ барысы, оқытушылар туралы мәліметтерді диаграмма мен кестелер түрінде көрсеткен.

ХІХ ғасырдың соңындағы Қазақ даласындағы ағартушылықтың, соның ішінде Ақмола, Семей, Торғай облыстарындағы және Бөкей Ордасындағы қазақтардың білім алуы бойынша

мәліметті А.Е. Алекторов қалдырған [2, 123 б.]. Ол қазақ тілін, қазақ халқының тұрмысын, тарихын, әдет-ғұрпын жақсы білген, қазақ жерінде халық ағарту ісін қалыптастырушылардың бірі болған. А.Е. Алекторов Бөкей Ордасында училище инспекторы қызметінде жүргенде біршама мәліметтер жинап, Батыс аймақтардағы білім беру бойынша нақты материалдарды еңбектерінде жазған қалдырған.

Патшалық Ресейдің түркі-мұсылман халықтарын, соның ішінде қазақтарды орыстандыру саясатының белді өкілдері, миссионер-ғалымдар Н.И. Ильминский (1822-1891) [3], Н.П. Остроумовтың (1846-1930) [4-5] революцияға дейінгі жылдарда Қазақ даласын діни және рухани отарлауға арналған бірнеше еңбектері жарық көрген. Бұл еңбектерде Қазақ даласындағы оқу-ағарту ісінің жүзеге асырылуы, халықтың орысша сауаттылық деңгейі туралы мәліметтер бар. Дегенмен, бұл еңбектер патша үкіметінің саяси мүддесі тұрғысында жазылғандықтан да, мұнда қазақ халқына рухани салада жасалған қиянаттары көрсетілмеген, ол тек уақыт өте келе, қазіргі таңда мұрағат деректері бойынша ғана тарихи шындық тұрғысында қайта қарастырылуға мүмкіндік алуға.

Осындай бағытта жазылған келесі еңбектің авторы С.М. Граменицкий (1859-1919). Ол Қазақ даласындағы халықты ағарту ісін Сырдария облысы бойынша «Очерк развития народного образования в Туркестанском крае» атты еңбегінде баяндап, онда орыс халқының «Ұлылығы» мен «өркениеттілік миссиясын» баса көрсетіп, орыс емес халықтардың білім алуы мен оның жүзеге асырылуы жағдайынан хабар береді [6, 75 б.].

Сонымен қатар, 1917 жылға дейінгі Қазақ даласындағы оқу-ағарту ісі мен білім беру жүйесі туралы мәліметтерді орыс зерттеушілері мен саяхатшыларының еңбектерінен аламыз. Біз қарастырып отырған кезеңдегі саяхатшылар мен этнографтардың еңбектері деректік мәліметтердің болуымен құнды. Көбіне бұлар этнографиялық тұрғыда жазылған: саяхат күнделіктері, жол жазбалары, очерктік зерттеулер.

Орыс зерттеушілері мен саяхатшыларының еңбектерімен қатар Қазақ даласындағы оқу-ағарту жүйесі жөніндегі мәліметтерді қазақ ағартушылары Шоқан Уәлиханов [7], Ыбырай Алтынсарин [8] және Абай Құнанбаевтардың (1845-1904) [9] еңбектерінен де кездестіре аламыз. Қазақ халқының мәдениеті мен ағартушылығын дамытуға көп үлес қосқан ағартушы-демократ Ш. Уәлиханов болатын, ол Қазақстан мен Орта Азия халықтарының артта қалуының басты себебі монархиялық тәртіп пен ислам діні деп түсінді, бұқара халықтың аяусыз каналып отырғанын көре білді, халықтың тілегімен санасып, мүддесін қорғады, сонымен қатар Қазақ даласындағы басқарушылық тәртіптің өзгеруін қалаған еді. Ол «Қырдағы мұсылмандық туралы» атты очеркінде ислам дінін қатал сынға алып, жалпы дін атаулының білім мен ғылымға, мәдениеттің дамуына кедергі келтіретінін айтып, тоқырау мен құлдыраудың себебі болған, халықтың басын айналдырып, санасын улаған дінді орта ғасырлық идеология деп санады.

Шоқан Уәлихановтың ағартушылық көзқарастарын одан әрі дамытқан педагог Ы.Алтынсарин болды. Жаппай қазақтардың білім алуының ауадай қажеттігін түсінген ол, Қазақ даласында зайырлы білім беру үшін күресті. XIX ғасырдың екінші жартысында Қазақ даласындағы мұсылмандық мектептердің артта қалушылығын сынап, діни догмамен шектелген қарапайым білім берудің орнына жаңа үлгідегі ағартушылықтың негізін қалады. Дегенмен жаңа әдісті мектептерде барлық пәндерге қосымша діни білім де оқытылды, өйткені бұл кезеңде жәдидшілдіктің Қазақ даласына ықпалы болып, ол Ы.Алтынсаринге де өз әсерін тигізді. Ы.Алтынсарин орыс-қазақ мектептерінің негізін салушы, алғашқы қазақ әліпбиінің авторы және қазақ тіліндегі алғашқы оқу құралы «Қырғыз хрестоматиясын» [8, 112 б.] жазды. Сонымен қатар, революцияға дейін осы тақырып турасында зерттеулер жүргізіп еңбек қалдырған бірнеше

авторлар бар. Бірақ, Орта Азия зерттеушілерінің еңбектері бізден гөрі біршама жарыққа көптеп шыққан болатын.

Ал Кеңестік кезеңде жәдидтік қозғалысқа арналған іргелі еңбектер аз, жоқтың қасы. Себебі, тоталитарлық жүйе ислам дінінің негізі бір Құдайға сену догмасына түбегейлі қарсы болды, оның орнына бір партиялық жүйе, көсемдік басшылық насихатталды. Алайда, XX ғ. бас кезінде жәдидтік қозғалысқа ерген қазақ зиялылары анық басып айтпаса да, ғылым мен діннің жаңа формада үйлесуін қолдап, қазақ жастарын озық ғылым-білім жетістіктерімен сусындауына үгіттеді.

XX ғасырдың 20-30-шы жылдары жәдидшілдік тарихын негізінен жәдидшілдердің өздері жазған. Солардың қатарында Орта Азиялық жәдидтік өкілдері Садриддин Айни (1878-1954) [10] мен Файзулла Ходжаевтардың (1896-1938) [11] еңбектерін атауға болады. Олар, өз еңбектерінде негізінен Бұқара әмірлігіндегі жәдидшілдікті қарастырып, оны бастапқыда мәдени-ағартушылық демократиялық қозғалыс десе, кейіннен таптық тұрғыда ұлттық буржуазиялық қозғалыс деп көрсеткен. Еңбектерінде Орта Азиялық жәдидтердің Түркістан өлкесі құрамындағы туыстас қазақ жәдидтерімен патшалық биліктің отаршылдық саясатына қарсы күресте бірігіп әрекет жасағаны баяндалады.

Қазақ ұлтынан ағартушылық туралы XX ғасырдың 20-30-шы жылдарында зерттеу жүргізген еңбек авторлары белгілі ұлт зиялылары С.Асфендияров (1889-1938) [12] пен М.Тынышбаевтар (1879-1937) болды [13].

Олар білім беру саласындағы патша өкіметінің отарлық саясатын әшкерелеп жазды, нәтижесінде репрессияға ұшырап, еңбектері ғылыми айналымнан алынып тасталды.

Бұдан кейін тақырыпқа қатысты зерттеулер біраз уақытқа тоқтап қалды. Кеңестік дәуірдегі Қазақстанда жәдидшілдік, көрінісі мен дамуы, оның ықпалы мен негіздері жөніндегі еңбектер жоқтың қасы. Өйткені бұл кезеңде ғылыми зерттеулер коммунистік партия саяси конъюнктурасы мүддесіне сай қарастырылды. XX ғасырдың 30-60-шы жылдары аралығында тақырып көлемінде зерттеулердің жүргізілмеуі негізінен түсінікті де, өйткені алдымен 1930-шы жылдардағы кеңестік саяси науқан, одан кейін Ұлы Отан соғысы, әдебиеттің де, тарихтың да назарында соғыс, соғыс аяқталғаннан кейінгі кезеңдегі бейбіт өмірді қалпына келтіру тақырыптары, ал 1950-ші жылдардағы Одақтас республикалардың тарихы мен әдебиетіне деген кеңестік биліктің қатаң көзқарасы бірде-бір зерттеушіге өз ұлтының тарихы мен әдебиеті, мәдениеті мен ұлт зиялылары туралы қалам тартуға мүмкіншілік бермеді. Тек, 1956 жылы ақпан айында өткен партияның XX съезі Сталиннің жеке басына табынушылықты айыптап, оның зардаптарын жоюды, тарих, әдебиет пен өнер мәселелеріне көп көңіл бөлуді тапсырды. Осы кезең тарихқа «Жылымық жылдар» деген атпен еніп, ұлттық республикалардың құқығы біршама кеңейтілгеннен кейін тақырыптың қарастырыла бастауының жаңа кезеңі басталған.

Еліміз тәуелсіздігін алғаннан кейін бұрын жабық күйде қалған көптеген ұлттық мәселелерімізді көтеріп, құлдық сананың орнына азаттық көзқараспен қайта қарап, талдауға мүмкіндік алдық. Соның нәтижесінде қалыс қалған Қазақстандағы жәдидтік қозғалысы тарихы да қолға алына бастады. Көптеген мақалалар шығып, диссертациялар қорғалды. Мысалы, тарихшы Н.Д. Нұртазина Қазақстан мен Орта Азия халықтарының XIX ғ. аяғы – XX ғ. бас кезеңіндегі рухани дамуын қарастырған кандидаттық диссертациясында, Ресейдің түркі-мұсылман қауымын түгелдей дерлік қамтыған жәдидшілдіктің әр аймақтағы ерекшелігіне тоқталған. Қазақстандағы жәдидтік қозғалыс буржуазиялық-реформаторлық сипатта көрініс тауып, негізгі мақсаты қоғамды жаңғырту мен патшалық отарлық езгіден құтқару болды және ұлт зиялылары отарлық езгіден құтылудың жалғыз жолы заң аясынан шықпай халықтың діни-рухани өміріне ықпал етіп, мұсылман бірлігі идеясы аясында қарсы тұру еді деп түсінеді [14, 5-17 бб.].

Ресей империясының ислам дініне қарсы саясаты, орыс мектептерін ашып орыстандыру мәселесі, қазақ балаларына арналған мектеп-медреселер туралы, қазақ-татар зиялыларының өзара байланыстары жөнінде қорғалған диссертациялар көптеп кездеседі [15,16,17,18].

Жәдидшілдік – ұлттық рухани серпілу негізі деп есептейтін белгілі филолог Дихан Қамзабекұлы: «Біздің ұғымымызша, жәдидшілдік – Ресей империясының мұсылман аймақтарына ортақ дәстүр мен жаңашылдықтың синтезді құбылысы. Оны қарапайым тілге аударсақ «жаңару», «елдікті сақтау үшін жаңа бағыт ұстау» дегенге саяр еді», – деп пайымдайды. Ғалымның пікірінше, жәдидшілдік - бірыңғай саяси сипатты қозғалыс емес, ол – ағарту ісі мен руханиятты тұтастай қамтыған идеялық негізі бар концепция, әрі ағым болған және қозғалыстың дамуы біртекті болмаған. XX ғасырдың 10-шы жылдары ол Қазақстанда – Алаш, Әзірбайжанда – мусават, Қырымда – милли-фирк, Татарстанда – иттифак әл-муслимин, Өзбекстанда «жадидизм» атауымен дамыған. Қазақ даласындағы жәдидшілдік екі асудан, біріншісі, 1890-1911 жылдар – үйрену, тәжірибе жинау шағы. Ал, екіншісі, 1911-1920 жылдар – жәдидшілдік кең өріс алып, Алаш қозғалысына ұласу шағы деп көрсетеді [19, 31-32 бб.].

Жәдидшілдер мен «Иттифак әл-муслимин» бағдарламалық құжаттарындағы ұлттық идея мәселесін қарастырған А.А. Кульшанова өзінің «Парадигмы советской национальной политики в Казахстане в период становления тоталитарного государства (1917-1936 гг.)» деген монографиясында жәдидшілдердің қызметіне тоқталған. Ғалымның пікірінше, жәдидтердің қызметі қоғамдық-саяси ойдың дамуына әсер етіп, ұлттық, либералдық идеологияның қалыптасуында маңызды орын алған. Сонымен қатар, ұлттық интеллигенцияның идеологиялық және әлеуметтік-тәжірибелік қызметінде саяси бағдардың күшеюінен жәдидтер мәдени-ағартушылықты жақтаушылар, қоғамдық-саяси институттарды реформалаушылар және отаршылдық бұғауына қарсылар деп жіктелгенін атап өтеді [20, 151-154 бб.].

А. Кульшанованың көрсетуінше, жәдидтердің идеялық-теориялық көзқарастарына батыстық либералдық теориялар мен әлемдік отаршылдыққа қарсы қозғалыстардың тәжірибесі негіз болған. Бірақ жәдидшілдер Еуропа мен Ресейдің көптеген ағартушылары сияқты дінге қарсы болған жоқ, қайта қоғамды ілгері жетелеу үшін мұсылмандардың бірігуіне қажетті фактор ретінде исламды сақтау керек және ислам діні ортағасырлық схоластикасынан тазарса, онда ол рухани жаңарудың маңызды құралы болады деп есептеген [21, 56 б.].

Бастапқыда жәдидшілдердің қызметі Түркістан халқын әлеуметтік, экономикалық және саяси артта қалушылықтан алып шығатын мықты идеологиялық қару ретінде қолдану үшін, мұсылмандық діни мектептердегі дәстүрлі білім беру жүйесін реформалауға, жаңа әдісті мектептер құру, баспа ісін жандандыру, театр және т.б. мәдени мекемелерді ашуға бағытталды [22, р. 876]. Түркістан жәдидшілдерінің негізгі үлесі орыс отаршылдығына қарсы бағытталған ұлт-азаттық қозғалысын саяси негіздеуінде болды [23, р. 85]. Бұл ұлттық-прогрессивтік қозғалыс ғылым мен мәдениеттің дамуын қолдай отырып, қоғамның демократиялық күштерінің шоғырлануына ықпал етті деп көрсетеді К.К. Базарбаев [24, р. 115].

Кез-келген қозғалыстың, қоғам өмірінің тынысы мерзімді басылымдар, ал қоғамдағы саяси, экономикалық, мәдени өзгерістерге байланысты оның қоғамдағы орны жоғарылай түседі. Қазақ даласындағы жәдидтердің қызметін ашуда құнды деректер беретін газет-журналдар. Сондай газет-журналдарды қарастырған еңбектің авторы, тарихшы ғалым С.Смағұлова 1917 жылғы ақпан революциясына дейінгі кезеңде Қазақстанда шығып тұрған бейресми газеттер – «Қазақ», «Алаш» айналасына қазақ зиялыларын топтастырғанын жазады. Олар қоғамда болып жатқан түрлі оқиғалар мен құбылыстардың ресми орындардың қатаң бақылауында болғанына қарамастан, бүкіл түркі-мұсылман интеллигенциясының патша үкіметінің отаршылдық жүйесіне қарсы наразылықтарын көтере білді деп көрсетеді [25, 5-6 бб.].

Зерттеулердің келесі тобын Ресейлік ғалымдардың еңбектері құрайды. Тақырыпқа байланысты ресейлік зерттеулердің басым көпшілігі татар және башқұрт ғалымдарының еңбектері болып табылады. Өйткені олар татар және башқұрт жеріндегі жәдидшілдік мәселесін қарастырғанда қазақ жеріндегі жәдидшілдікке қатысты көзқарастарын да береді. Мұндай еңбектердің авторларынан Р.М. Мухаметшин [26-28], Р.С. Хакимов [29], Р.Г. Кузеев [30], Л.А. Ямаева [31], М.Н. Фархшатов [32] және т.б. атауға болады.

Сонымен қатар, зерттеліп отырған мәселе бойынша зерттеу жүргізіп жүрген шетелдік ғалымдардан А. Халид [33, р. 336], А.Д. Балгамиз [34, р. 259], Уяма Томохико [35-38], т.б. атауға болады.

Қазақ интеллигенциясының қалыптасу тарихын, олардың ұлттық қозғалысқа қатысуы, патшалық әкімшілікпен қарым-қатынасы, Қазақ даласындағы оқиғаларға географиялық жағдайдың ықпалын зерттеп жүрген Хоккайдо университеті славян зерттеулері Орталығының профессоры Уяма Томохико Қазақ даласындағы ағартушылықты, әсіресе Еділ-Орал өңірінде жүзеге асыруда татар молдалары және Орынбор муфтиятының рөлі зор болғанын жазады [34, р. 275]

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Васильев В.В. Исторический очерк русского образования в Тургайской области и современное его состояние. – Оренбург: Типо-литография П.Н. Жаринова, 1896. – 226 с.
- 2 Алекторов А.Е. Очерк народного образования Тургайской области. Летопись 1744-1898 гг. – Оренбург: Типо-литография П. Сачкова, 1900. – Вып. 2. – 123 с.
- 3 Ильминский Н.И. Из переписки по вопросу о применении русского алфавита к инородческим языкам. – Казань: Тип.император.унив-та, 1883. – С.49.
- 4 Остроумов Н.П. Мусульманские мактабы и русско-туземные школы в Туркестанском крае // Журнал Министерства Народного Просвещения. – СПб.: Сенатская типография, 1906. - Ч. 1. – С. 113-166.
- 5 Остроумов Н.П. К истории народного образования в Туркестанском крае. Личные воспоминания. – Ташкент, 1895. – 118 с.
- 6 Граменицкий С. Очерк развития народного образования в Туркестанском крае. Составил инспектор народных училищ Туркестанского края 1-го района С. Граменицкий. – Ташкент: Типо-литография Торгового дома «Ф и Г. бр. Каменские», 1896. – 75 с.
- 7 14 Валиханов Ч.Ч. Заметки по истории южносибирских племен // Собрание сочинений в пяти томах. – Алма-Ата: Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1984. – Т.1. – 432 с.
- 8 Алтынсарин И. Киргизская хрестоматия. Составил И. Алтынсарин. – Оренбург: Типография И.И. Евфимовского-Мировицкого, 1879. – Кн.1. – 112 с.
- 9 Құнанбаев А. Шығармаларының бір томдық толық жинағы / А.Құнанбаев. – Алматы: Қазақтың Мемлекеттік Көркем Баспасы, 1961. – 693 б.
- 10 Айни С. Материалы по истории Бухарской революции. – М.:Центриздат народов СССР, 1926. – 251 с.
- 11 Ходжаев Ф. К истории революции в Бухаре. – Ташкент: Узбек.Гиз,1926. – 78 с.
- 12 Асфендияров С. История Казахстана. 2-е издание. – Алма-Ата: Қазақ университеті, 1993. – 304 с.
- 13 Тынышпаев М. История казахского народа / сост. и авт. предисл.:Такенов, Б. Байғалиев. – Алматы: Санат, 1998. – 280 с.
- 14 Нуртазина Н.Д. Казахстан и Средняя Азия: тенденции развития духовной общности на рубеже XIX-XX вв: автореф. ... канд. ист. наук. – Алматы, 1993. – 27 с.
- 15 Айтбаева Рауиля Танаткановна. Государственная политика Российской империи по отношению к исламу в Казахстане в XIX в. Автореф. дисс.... к.и.н. института Востоковедения. – Алматы, 2006.
- 16 Джунусбаев Серик Мутанович. Развитие просвещения в Южном Казахстане в конце XIX – начале XX вв. Автореф. дисс.... к.и.г. – Алматы, 2006.
- 17 Садвакасова Закиш Тулехановна. Духовная экспансия царизма в Казахстане в области образования и религии (II-пол. XIX – начало XX веков). Автореф. дисс.... д.и.н. – Алматы, 2006.
- 18 Худайкулов Абдор Мухтарович. Просветительская деятельность джадидов Туркестана (конец XIX – начало XX в.). Авиореф. дисс.... к.и.н. – Ташкент, 1995.

- 19 Қамзабекұлы Д. Жәдитшілдік – ұлттық рухани серпілу негізі // Ақиқат. - 2008, қаңтар. - №1. – Б. 29-37.
- 20 Кульшанова А.А. Парадигмы советской национальной политики в Казахстане в период становления тоталитарного государства (1917-1936 гг.). – Алматы: Атамұра, 2014. – 416 с.
- 21 Кульшанова А.А. Туркестанский джадидизм как разновидность национализма // Вестник КазНУ им. Аль-Фараби. Серия востоковедения. - 2010. №1(50). – С. 56-61.
- 22 Bazarbayev K.K., Gumadullayeva A., Rustambekova M. Jadidism Phenomenon In Central Asia // Procedia - Social and Behavioral Sciences. – 2013. - (89). – P. 876-881.
- 23 Bazarbayev K.K., Tursun H., Sadykova R. Jadidism as an Educational System and a Political Movement in Turkestan (Central Asia) // International Education Studies. – 2013. - Vol. 6, №1. – P. 85-94.
- 24 Bazarbayev K.K., Zhoraeva G., Zulpiharova E. The politicization of the Jadid movement in Turkestan (Central Asia) // The Online Journal of New Horizons in Education. – 2015. – Vol.5, issue 3. – P. 115-123.
- 25 Смагулова СӨ. XX ғасырдың 20 -30 жылдарындағы қазақ тіліндегі мерзімді баспасөзі: шығу тарихы мен деректік маңызы: тар. ғыл. док. ... дис. – Алматы, 2010. – 365 б.
- 26 Мухаметшин Р. Идеология обновления // История татар. Формирование татарской нации XIX-начало XX в. – Казань: Институт истории имени Ш.Марджани АН РТ, 2013. – Т. 6. – 1172 с.
- 27 Мухаметшин Р.М. Ислам в татарской общественной мысли начала XX // Очерки истории татарской общественной мысли. – Казань: Татар. кн. изд-во, 2000. – 191 с.
- 28 Хакимов Р.С. Джадидизм (реформированный ислам). – Казань: Институт истории АН РТ, 2010. – 208 с.
- 29 Кузеев Р. Национальные движения в тюркском мире, российский федерализм и перспективы этно-политического развития Башкортстана в 20 веке // Ислам в Евразии: современные этические и эстетические концепции суннитского Ислама, их трансформация в массовом сознании и выражение в искусстве мусульманских народов России. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – С.236-259.
- 30 Ямаева Л.А. Мусульманский либерализм начала XX в. как общественно-политическое движение (по материалам Уфимской и Оренбургской губерний). – Уфа: Гилем, 2002. – 300 с.
- 31 Фархшатов М.Н. Народное образование в Башкирии в пореформенный период. 60-90-е годы XIX в. – М.: Наука, 1994. – 144 с.
- 32 Adeeb Khalid The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1999. – 336 p.
- 33 A. Deniz Balgamis. The origins and development of Kazakh intellectual elites in the pre-revolutionary period. Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements of the Degree of Doctor of Philosophy (History). - University of Wisconsin; Madison, 2000. – 259 p.
- 34 Tomohiko U. The Alash Orda's relations with Siberia, the Urals, and Turkestan The Kazakh national movement and the Russian imperial legacy // Asiatic Russia: Imperial Power in Regional and International Contexts. – London; New York: Routledge, 2012. – 287 p.
- 35 Uyama Tomohiko. A Strategic Alliance between Kazakh Intellectuals and Russian Administrators: Imagined Communities in Dala Walayatıñing Gazetı (1888-1902) // The Construction and Deconstruction of National Histories in Slavic Eurasia. – Sapporo: SRC, 2003. – 364 p.
- 36 Tomohiko U. The Geography of Civilizations: A Spatial Analysis of the Kazakh Intelligentsia's Activities, from the Mid-Nineteenth to the Early Twentieth Century (Kimitaka Matsuzato, ed., Regions: A Prism to View the Slavic-Eurasian World. - Sapporo, 2000. – P. 70-99.
- 37 Tomohiko U. Asiatic Russia as a space for asymmetric interaction // Asiatic Russia: Imperial Power in Regional and International Contexts. – London; New York: Routledge, 2011. – 288 p.

REFERENCES

- 1 Vasil'ev V.V. Istoricheskij ocherk russkogo obrazovaniya v Turgajskoj oblasti i sovremennoe ego sostoyanie. – Orenburg: Tipo-litografiya P.N. ZHarinova, 1896. – 226 s.
- 2 Alektorov A.E. Ocherk narodnogo obrazovaniya Turgajskoj oblasti. Letopis' 1744-1898 gg. – Orenburg: Tipolitografiya P. Sachkova, 1900. – Vyp. 2. – 123 s.
- 3 Il'minskij N.I. Iz perepiski po voprosu o primenenii russkogo alfavita k inorodcheskim yazykam. – Kazan': Tip.imperator.univ-ta, 1883. – S. 49.
- 4 Ostroumov N.P. Musul'manskije maktaby i rusско-tuzemnye shkoly v Turkestanskom krae // ZHurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniya. – SPB.: Senatskaya tipografiya, 1906. - CH. 1. – S. 113-166.
- 5 Ostroumov N.P. K istorii narodnogo obrazovaniya v Turkestanskom krae. Lichnye vospominaniya. – Tashkent, 1895. – 118 s.

6 Gramenickij S. Oчерk razvitiya narodnogo obrazovaniya v Turkestanskom krae. Sostavil inspektor narodnyh uchilishch Turkestanskogo kraya 1-go rajona S. Gramenickij. – Tashkent: Tipografiya Torgovogo doma «F i G. br. Kamenskie», 1896. – 75 s.

7 Valihanov CH.CH. Zametki po istorii yuzhnosibirskih plemen // Sobranie sochinenij v pyati tomah. – Alma-Ata: Glavnaya redakciya Kazahskoj sovetskoj ehnciklopedii, 1984. – T.1. – 432 s.

8 Altynsarin I. Kirgizskaya hrestomatiya. Sostavil I. Altynsarin. – Orenburg: Tipografiya I.I. Evfimovskogo-Mirovickogo, 1879. – Kn. 1. – 112 s.

9 Құнанбаев А. Шығармаларының бір томдық толық жинары / А. Құнанбаев. – Алматы: Қазақтың Memlekettik Көркем Баспасы, 1961. – 693 б.

10 Ajni S.

Materialy

po istorii Buharskoj revolyucii.– M.:Centrizdat narodov SSSR, 1926. – 251 s.

11 Hodzhaev F. K istorii revolyucii v Buhare. – Tashkent: Uzbek.Giz,1926. – 78 s.

12 Asfendiyarov S. Istoriya Kazahstana. 2-e izdanie. – Alma-Ata: Қазақ universiteti, 1993. – 304 s.

13 Tynyshepaev M. Istoriya kazahskogo naroda / sost. i avt. predisl.: Takenov, B. Bajgaliev. – Almaty: Sanat, 1998. – 280 s.

14 Nurtazina N.D. Kazahstan i Srednyaya Aziya: tendencii razvitiya duhovnoj obshchnosti na rubezhe HIH-HKH vv: avtoref. ... kand. ist. nauk. – Almaty, 1993. – 27 s.

15 Ajtbaeva Rauilya Tanatkanovna. Gosudarstvennaya politika Rossijskoj imperii po otnosheniyu k islamu v Kazahstane v HIH v. Avtoref. diss.... k.i.n. instituta Vostokovedeniya. – Almaty, 2006.

16 Dzhunusbaev Serik Mutanovich. Razvitie prosveshcheniya v YUzhnom Kazahstane v konce HIH – nachale HKH vv. Avtoref. diss.... k.i.g. – Almaty, 2006.

17 Sadvakasova Zakish Tulekhanovna. Duhovnaya ehkspansiya carizma v Kazahstane v oblasti obrazovaniya i religii (II-pol. HIH – nachalo HKH vekov). Avtoref. diss.... d.i.n. – Almaty, 2006.

18 Hudajkulov Abror Muhtarovich. Prosvetitel'skaya deyatel'nost' dzhadidov Turkestana (konec HIH – nachalo HKH v.). Avioref. diss.... k.i.n. – Tashkent, 1995.

19 Қамзәбекұлы D. ЗҺәдитшәлдик – ұлттық рухани серпилу неғизи // Ақиқат. - 2008, қаңтар. - №1. – B. 29-37.

20 Kul'shanova A.A. Paradigmy sovetskoj nacional'noj politiki v Kazahstane v period stanovleniya totalitarnogo gosudarstva (1917-1936 gg.). – Almaty: Atamұra, 2014. – 416 s.

21 Kul'shanova A.A. Turkestanskij dzhadidizm kak raznovidnost' nacionalizma // Vestnik KazNU im. Al'-Farabi. Seriya vostokovedeniya. - 2010. №1(50). – S. 56-61.

22 Bazarbayev K.K., Gumadullayeva A., Rustambekova M. Jadidism Phenomenon In Central Asia // Procedia - Social and Behavioral Sciences. – 2013. - (89). – P. 876-881.

23 Bazarbayev K.K., Tursun H., Sadykova R. Jadidism as an Educational System and a Political Movement in Turkestan (Central Asia) // International Education Studies. – 2013. - Vol. 6, №1. – P. 85-94.

24 Bazarbayev K.K., Zhoraeva G., Zulpiharova E. The politicization of the Jadid movement in Turkestan (Central Asia) // The Online Journal of New Horizons in Education. – 2015. – Vol.5, issue 3. – P. 115-123.

25 Smagulova SӨ. HKH ғасырдың 20 -30 жылдарындағы қазақ тілі ндегі мерзімді баспасөзі: шығу тарихы мен деректік маңызы: тар. ғыл. dok. ... dis. – Almaty, 2010. – 365 б.

26 Muhametshin R. Ideologiya obnovleniya // Istoriya tatar. Formirovanie tatarskoj nacji HIH-nachalo HKH v. – Kazan': Institut istorii imeni SH.Mardzhani AN RT, 2013. – T. 6. – 1172 s.

27 Muhametshin R.M. Islam v tatarskoj obshchestvennoj mysli nachala HKH // Oчерki istorii tatarskoj obshchestvennoj mysli. – Kazan': Tatar. kn. izd-vo, 2000. – 191 s.

28 Hakimov R.S. Dzhadidizm (reformirovannyj islam). – Kazan': Institut istorii AN RT, 2010. – 208 s.

29 Kuzeev R. Nacional'nye dvizheniya v tyurkskom mire, rossijskij federalizm i perspektivy ehtno-politicheskogo razvitiya Bashkortstana v 20 veke // Islam v Evrazii: sovremennye ehticheskie i ehsteticheskie koncepcii sunnitskogo Islama, ih transformaciya v massovom soznanii i vyrazhenie v iskusstve musul'manskih narodov Rossii. – M.: Progress-Tradiciya, 2001. – S. 236-259.

30 YAmayeva L.A. Musul'manskij liberalizm nachala HKH v. kak obshchestvenno-politicheskoe dvizhenie (po materialam Ufimskoj i Orenburgskoj gubernij). – Ufa: Gilem, 2002. – 300 s.

31 Farhshatov M.N. Narodnoe obrazovanie v Bashkirii v poreformennyj period. 60-90-e gody HIH v. – M.: Nauka, 1994. – 144 s.

32 Adeeb Khalid The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1999. – 336 r.

33 A. Deniz Balgamis. The origins and development of Kazakh intellectual elites in the pre-revolutionary period. Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements of the Degree of Doctor of Philosophy (History). - University of Wisconsin; Madison, 2000. – 259 p.

34 Tomohiko U. The Alash Orda's relations with Siberia, the Urals, and Turkestan The Kazakh national movement and the Russian imperial legacy // Asiatic Russia: Imperial Power in Regional and International Contexts. – London; New York: Routledge, 2012. – 287 r.

35 Uyama Tomohiko. A Strategic Alliance between Kazakh Intellectuals and Russian Administrators: Imagined Communities in Dala Walayatining Gazetı (1888-1902) // The Construction and Deconstruction of National Histories in Slavic Eurasia. – Sapporo: SRC, 2003. – 364 p.

36 Tomohiko U. The Geography of Civilizations: A Spatial Analysis of the Kazakh Intelligentsia's Activities, from the Mid-Nineteenth to the Early Twentieth Century (Kimitaka Matsuzato, ed., Regions: A Prism to View the Slavic-Eurasian World. - Sapporo, 2000. – P. 70-99.

37 Tomohiko U. Asiatic Russia as a space for asymmetric interaction // Asiatic Russia: Imperial Power in Regional and International Contexts. – London; New York: Routledge, 2011. – 288 r.

МАЗМҰНЫ

Атығаев Н. МОҒҰЛДАРДЫҢ ИСЛАМДЫ ҚАБЫЛДАУЫ (МЫРЗА МҰХАММЕД ХАЙДАРДЫҢ «ТАРИХ-И РАШИДИ» МӘЛІМЕТТЕРІ БОЙЫНША).....	8
Бейсеғұлова А. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАРАШАЙ ЖӘНЕ БАЛҚАР ЭТНОСЫНЫҢ САНЫ МЕН ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ОРНАЛАСУЫ.....	16
Бейсенов А. САРЫАРҚА – КӨНЕ МӘДЕНИЕТ ӨЛКЕСІ.....	25
Бейсенов А., Жұмабекова Г., Базарбаева Г. САҚ ДӘУІРІНДЕГІ САРЫАРҚА ТАЙПАЛАРЫНЫҢ КӨРКЕМ МӘДЕНИЕТІ.....	32
Белоус Г.С. О.А. ШКАПСКИЙ ХІХ ҒАСЫРДЫҢ АЯҒЫ МЕН ХХ ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ АГРАРЛЫҚ САЯСАТ ТУРАЛЫ.....	37
Досанова Р.Ш. Н.Ә. НАЗАРБАЕВ «МӘҢГІЛІК ЕЛ» ИДЕЯСЫНЫҢ ГЕНЕРАТОРЫ.....	50
Досанова Р.Ш. ҰЛТТЫҚ ИДЕЯ «МӘҢГІЛІК ЕЛ» ЖӘНЕ ОНЫҢ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ РЕФОРМА БОЙЫНША ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУЫ.....	56
Есімова Ж.Қ. ТЫҢ ИГЕРУ КЕЗЕҢІНДЕ ҚОС ТІЛ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЭТНИКАЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР.....	60
Есімова Ж.Қ. АЛҒАШҚЫ ТЫҢ ИГЕРУШІЛЕРДІҢ МӘДЕНИ-ТҮРМЫСТЫҚ ЖАҒДАЙЫ.....	74
Жеңіс Ж., А. Дияб Н. ИРАННЫҢ ҚАЗАҚСТАН МЕН ШЫҒАНАҚ ЕЛДЕРІМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНДАҒЫ РОЛІ.....	85
Жеңіс Ж., М. Атик Султан К. ТӘУЕЛСІЗДІК АЛҒАННАН СОҒҒЫ ИРАННЫҢ ҚАЗАҚСТАНҒА РУХАНИ-МӘДЕНИ БЫҚПАЛЫ ...	91
Иембекова М.О. СИРИЯДАҒЫ ҚАҚТЫҒЫСТЫ РЕТТЕУ БАҒЫТЫНДАҒЫ ДИПЛОМАТИЯ ЖӘНЕ ОҒАН ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАТЫСЫ.....	97
Исламбекқызы Ж. ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫ ЖАЛАҒАШ АУДАНЫНА 1960-ШЫ ЖЫЛДАРЫ ҚОНЫС АУДАРҒАН ОТБАСЫЛАР.....	105
Исова Л.Т. ЖАҒАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯЛЫҚТЫҢ ГЕОСАЯСИ ӨЛШЕМДЕРІ.....	110
Исова Л.Т. ҚАЗІРГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ЖАҢА КЕЗЕҢДІК ЖҮЙЕСІ ҚАРСАҢЫНДАҒЫ СОЛТҮСТІК АФРИКА МЕН ТАЯУ ШЫҒЫС МЕМЛЕКЕТТЕРІ.....	119
Исова Л.Т. СЫРТҚЫ САЯСАТТАҒЫ ҚАЗАҚ-МОҢҒОЛ ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ БАСЫМ-БАҒЫТТАРЫ.....	127
Калемшариев Е. «МОҢҒОЛ ҚҰПИЯ ШЕЖІРЕСІ» ЖАЗЫЛҒАН УАҚЫТЫ ЖАЙЛЫ ҒАЛЫМДАРДЫҢ ПІКІР ТАЛАСТАРЫ.....	136
Камалов А.К., Сауданбекова Ш.Т. ҚАЗАҚТАР МЕН ЖАПОНДАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ БЫРЫМ-ТИЫМ, РӘМІЗДЕР, СЕМИОТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ.....	141
Картаева Т.Е. ТАРИХИ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕГІ ФОТОДЕРЕКТЕРДІҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ.....	146

Қилыбаева П.Қ. ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ҚАЗІРГІ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРДЫҢ ДАМУЫ.....	155
Қилыбаева П.Қ., Нұрсұлтанова Л.Н. ОРТАЛЫҚ АЗИЯ АЙМАҒЫНДАҒЫ СУ МӘСЕЛЕСІ: САЯСИ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ...	163
Күзембаева Ә.Б., Байкушикова Г.С. ИЗРАИЛЬДІК ЛОББИЗМНІҢ АҚШ-ТЫҢ СЫРТҚЫ САЯСИ БАҒЫТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ЫҚПАЛЫ ЖӨНІНДЕ.....	172
Күзембай С.А. АБЫЛАЙ ХАН – ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ АЗАТТЫҒЫНЫҢ СИМВОЛЫ («МӘҢГІЛІК ЕЛ» ҰЛТТЫҚ ИДЕЯСЫ МӘСЕЛЕСІ АЯСЫНДА).....	178
Құрманбаева Қ.С. САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІНГЕ ҰШЫРАҒАНДАРДЫҢ АРЫЗ-ШАҒЫМДАРЫ ТАРИХИ ДЕРЕК РЕТІНДЕ (XX ғ. 20-30 жж.).....	185
Мақашева К.Н., Сейдахметова А.А. ОҢТҮСТІК АФРИКА РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АПАРТЕИД ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ САЯСАТ МӘСЕЛЕСІ ЖӨНІНДЕ.....	190
Мақашева К.Н. ҚАЗАҚСТАН-ФРАНЦИЯ: ХХІ ҒАСЫРДАҒЫ СТРАТЕГИЯЛЫҚ СЕРІКТЕСТІК ЖӨНІНДЕГІ МӘСЕЛЕДЕ.....	200
Мейрманова Г.А., Жандыбаева С.С. ДАЛАЛЫҚ ЭТНОГРАФИЯНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	209
Мурзаходжаев Қ.М. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖӘДИДТІК ҚОЗҒАЛЫСТЫҢ ТАРИХНАМАСЫ.....	217
Нұрғазықызы Д. ЗИЯТ ШӘКӘРІМҰЛЫНЫҢ ТҰЛҒАЛЫҚ КЕЛБЕТІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНА ЫҚПАЛ ЕТКЕН ФАКТОРЛАР.....	226
Рахимова А.А. СЕМЕЙ ҚЫЗДАР ПРОГИМНАЗИЯ МЕН ГИМНАЗИЯСЫНЫҢ ТАРИХЫНАН (1856-1917ж.ж.).....	235
Серікқызы А. ХІХ-ХХ ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЖӘНЕ МӘДЕНИ-АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ	247
Хайрулдаева А. ХІХ ҒАСЫРДЫҢ БІРІНШІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚТАРДЫҢ ХИУА ЖӘНЕ ҚОҚАН ХАНДЫҚТАРЫМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ ТУРАЛЫ ЖЫРАУЛАР ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДА.....	253
Хорват В. ОРТАЛЫҚ АЗИЯНЫҢ АРЖАН ТИПТЕС ҚОРҒАНДАРЫН ЗЕРТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	260
Шалагин А.В. IV-XII ҒАСЫРЛАРДА ОРТАЛЫҚ АЗИЯ МЕН ҚАЗАҚСТАНДА ХРИСТИАНДЫҚТЫҢ ЕНУІ ТУРАЛЫ ТАРИХИ КӨЗДЕРІ (КЕЙІНГІ АНТИКАЛЫҚ КЕЗЕҢ, ОРТАҒАСЫРЛАР).....	271

СОДЕРЖАНИЕ

Атыгаев Н. ИСЛАМИЗАЦИЯ МОГУЛОВ (ПО СВЕДЕНИЯМ «ТАРИХ-И РАШИДИ»МИРЗА МУХАММАД ХАЙДАРА).....	8
Бейсегулова А. ЧИСЛЕННОСТЬ И ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ КАРАЧАЕВСКОГО И БАЛКАРСКОГО ЭТНОСА В КАЗАХСТАНЕ.....	16
Бейсенов А. САРЫАРҚА – КӨНЕ МӘДЕНИЕТ ӨЛКЕСІ.....	25
Бейсенов А., Джумабекова Г., Базарбаева Г. ХУДОЖЕСТВЕННАЯ КУЛЬТУРА НАСЕЛЕНИЯ САРЫАРКИ В ЭПОХУ САКОВ.....	32
Белоус Г.С. О.А. ШКАПСКИЙ ОБ АГРАРНОЙ ПОЛИТИКЕ В КАЗАХСКОЙ СТЕПИ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ.....	37
Досанова Р.Ш. Н.А. НАЗАРБАЕВ ГЕНЕРАТОР ИДЕИ «МӘҢГІЛІК ЕЛ».....	50
Досанова Р.Ш. НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ "МӘҢГІЛІК ЕЛ" И ЕЕ РЕАЛИЗАЦИЯ ПО ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ РЕФОРМЕ.....	56
Есимова Ж.К. ЭТНОЯЗЫКОВЫЕ ПРОЦЕССЫ В УСЛОВИЯХ ДВУЯЗЫЧИЯ В ПЕРИОД ЦЕЛИНЫ.....	60
Есимова Ж.К. КУЛЬТУРНО-БЫТОВЫЕ УСЛОВИЯ ЖИЗНИ ПЕРВОЦЕЛИННИКОВ.....	74
Женис Ж., А. Дияб Н. РОЛЬ ИРАНА В ОТНОШЕНИЯХ КАЗАХСТАНА СО СТРАНАМИ ЗАЛИВА: ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ.....	85
Женис Ж., М. Атик Султан К. ДУХОВНО-КУЛЬТУРНЫЕ ВЛИЯНИЕ ИРАНА В КАЗАХСТАН ПОСЛЕ НЕЗАВИСИМОСТИ.....	91
Иембекова М.О. ДИПЛОМАТИЧЕСКОЕ УРЕГУЛИРОВАНИЕ КОНФЛИКТА В СИРИИ И УЧАСТИЕ В НЕМ КАЗАХСТАНА.....	97
Исламбеккызы Ж. ПЕРЕСЕЛЕНЦЫ В ДЖАЛАГАШСКИЙ РАЙОН КЫЗЫЛОРДИНСКОЙ ОБЛАСТИ В 1960 ГОДАХ.....	105
Исова Л.Т. ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ ЕВРАЗИЙСТВА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ.....	110
Исова Л.Т. ГОСУДАРСТВА СЕВЕРНОЙ АФРИКИ И БЛИЖНЕГО ВОСТОКА НАКАНУНЕ НОВОЙ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ СОВРЕМЕННЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ.....	119
Исова Л.Т. СЫРТҚЫ САЯСАТТАҒЫ ҚАЗАҚ-МОҢҒОЛ ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ БАСЫМ-БАҒЫТТАРЫ.....	127
Калемшариев Е. ТЕОРИЙ УЧЁНЫХ О ВРЕМЕНИ СОСТОВЛЕНИЯ «СОКРОВЕННОГО СКАЗАНИЯ МОНГОЛОВ».....	136
Камалов А.К., Сауданбекова Ш.Т. СУЕВЕРИЯ И ОБЫЧАЙ В НАЦИОНАЛЬНОМ МИРОВОЗРЕНИИ КАЗАХОВ И ЯПОНЦЕВ. СЕМИОТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ.....	141
Картаева Т.Е. ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ ЗНАЧЕНИЯ ФОТОИСТОЧНИКОВ В ИСТОРИЧЕСКОМ ИССЛЕДОВАНИИ.....	146
Килыбаева П.К. МЕЖКУЛЬТУРНОЕ РАЗВИТИЕ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ.....	155

Килыбаева П.К., Нурсултанова Л.Н. ПРОБЛЕМА ВОДНЫХ РЕСУРСОВ В РЕГИОНЕ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ.....	163
Кузембаева А.Б., Байкушикова Г.С. К ВОПРОСУ О ВЛИЯНИИ ИЗРАИЛЬСКОГО ЛОББИ В ФОРМИРОВАНИИ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОГО КУРСА США.....	172
Кузембай С.А. АБЛАЙ ХАН – СИМВОЛ СВОБОДЫ КАЗАХСКОГО НАРОДА (К ПРОБЛЕМЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ «МӘҢГІЛІК ЕЛ»).....	178
Курманбаева К.С. ЖАЛОБЫ-ЗАЯВЛЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕПРЕССИЙ КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК (20-30- ЕГ. XX В.).....	185
Макашева К.Н., Сейдахметова А.А. К ВОПРОСУ ПОЛИТИКИ ЮЖНО-АФРИКАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В УСЛОВИЯХ АПАРТЕИДА...190	
Макашева К.Н. КАЗАХСТАН-ФРАНЦИЯ: К ВОПРОСУ О СТРАТЕГИЧЕСКОМ ПАРТНЕРСТВЕ В XXI ВЕКЕ.....	200
Мейрманова Г.А., Жандыбаева С.С. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОЛЕВОЙ ЭТНОГРАФИИ.....	209
Мурзаходжаев К.М. ИСТОРИОГРАФИЯ ДЖАДИДСКОГО ДВИЖЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ.....	217
Нургазы Д. ФАКТОРЫ, ПОВЛИЯВШИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ ЗИЯТА ШАКАРИМУЛЫ.....	226
Рахимова А.А. ИЗ ИСТОРИИ СЕМИПАЛАТИНСКОЙ ЖЕНСКАЯ ПРОГИМНАЗИИ И ГИМНАЗИИ (1856 – 1917 ГГ.).....	235
Сериккызы А. НАУЧНАЯ И КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАЗАХСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ XIX-XX ВЕКА.....	247
Хайрулдаева А. ОТНОШЕНИЯ КАЗАХОВ С ХИВИНСКИМ И КОКАНДСКИМ ХАНСТВАМИ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА В ТВОРЧЕСТВЕ ЖЫРАУ.....	253
Хорват В. ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЯ КУРГАНОВ АРЖАНСКОГО ТИПА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.....	260
Шалагин А.В. ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ ПО ВОПРОСУ ПРОНИКНОВЕНИЯ ХРИСТИАНСТВА В ЦЕНТРАЛЬНУЮ АЗИЮ И В КАЗАХСТАН В IV-XII ВЕКАХ (ПОЗДНЯЯ АНТИКА, СРЕДНИЕ ВЕКА).....	271

CONTENTS

Atygaev N. THE ISLAMIZATION OF MOGHULS (ACCORDING TO MIRZA MUHAMMAD HAIDAR'S «TARIKH-I RASHIDI»)	8
Beysegulova A. NUMBER AND GEOGRAPHICAL LOCATION OF KARACHAY AND BALKAR ETHNIC GROUPS IN KAZAKHSTAN	16
Beisenov A. SARYARKA - LAND OF ANCIENT CULTURE	25
Beisenov A., Jumabekova G., Bazarbayeva G. THE ART OF THE SARYARKA IN THE SAKA EPOCH	32
Belous G.S. O.A. SHKAPSKY ABOUT AGRARIAN POLICY IN THE KAZAKH STEPPE AT THE END OF XIX – THE BEGINNING OF THE XXTH CENTURIES	37
Dosanova Sh.R. N.A. NAZARBAYEV GENERATOR OF THE IDEA "MANGILIK EL"	50
Dosanova Sh.R. THE NATIONAL IDEA "MANGILIK EL" AND ITS IMPLEMENTATION ON INSTITUTIONAL REFORM	56
Esimova K.Zh. ETHNO-LINGUISTIC PROCESSES IN THE CONDITIONS OF BILING IN THE PERIOD OF GOALINE	60
Esimova K.Zh. CULTURAL-CONDITIONAL CONDITIONS OF LIFE OF THE FIRST CHERRES	74
Zhengis Zh., A. Dyab N. THE ROLE OF IRAN IN RELATIONS BETWEEN KAZAKHSTAN AND THE GULF COUNTRIES: HISTORICAL ANALYSIS	85
Zhengis Zh., M. Atik Sultan K. SPIRITUAL-CULTURAL INFLUENCE OF IRAN TO KAZAKHSTAN AFTER PURCHASING INDEPENDENCE	91
Iembekova M.O. DIPLOMATIC SETTLEMENT OF THE CONFLICT IN SYRIA AND THE PARTICIPATION OF KAZAKHSTAN	97
Islambekkyzy Zh. SETTLERS IN THE DZHALAGASH REGION OF THE KYZYLORDA IN THE 1960TH YEARS	105
Issova T.L. GEOPOLITICAL MEASUREMENTS OF EURASIANS' IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION	110
Issova T.L. THE STATES OF NORTH AFRICA AND THE MIDDLE EAST ON THE EVE OF NEW PERIODIC SYSTEM OF THE MODERN INTERNATIONAL RELATIONS	119
Issova T.L. PRIORITY THE DIRECTIONS OF THE KAZAKH-MONGOLIAN RELATIONS IN FOREIGN POLICY	127
Kalemshariv Y. SCIENTISTS THEORIES ON THE TIME OF COMPOSITION OF THE "SECRET HISTORY OF MONGOLS"	136
Kamalov A.K., Saudanbekov Sh.T. THE RITUAL CULTURE OF KAZAKH AND JAPANESE IN NATIONAL WORLDVIEWS. SEMIOTIC ANALYZE	141

Kartaeva E.T. HISTORICAL AND CULTURAL SIGNIFICANCE OF PHOTOGRAPHIC SOURCES IN HISTORICAL RESEARCH.....	146
Kilybaeva P.K. INTERCULTURAL DEVELOPMENT IN CENTRAL ASIA AT THE PRESENT STAGE.....	155
Kilybaeva P.K., Nursultanova L.N. THE PROBLEM OF WATER RESOURCES IN CENTRAL ASIAN REGION: SOCIO-ECONOMIC ASPECTS.....	163
Kuzembayeva B.A., Baikushikova S.G. INFLUENCE OF THE ISRAEL LOBBY IN SHAPING US FOREIGN POLICY.....	172
Kuzembay S.A. ABLAI KHAN - A SYMBOL OF FREEDOM OF THE KAZAKH PEOPLE(TO THE PROBLEM OF NATIONAL IDEA "MANGILIK EL").....	178
Kurmanbayeva S.K. COMPLAINTS-APPLICATIONS OF POLITICAL REPRESSION AS A HISTORICAL SOURCE(20-30YEARS OF XXCENTURY).....	185
Makasheva N.K., Seidakhmetova A.A. TO THE QUESTION OF THE POLICY OF THE SOUTH AFRICAN REPUBLIC IN THE CONDITIONS OF APARTHEID.....	190
Makasheva N.K. KAZAKHSTAN-FRANCE: TO A QUESTION OF STRATEGIC PARTNERSHIP IN XXI A CENTURY.....	200
Meirmanova A.G., Zhandibaeva S.S. RELEVANCE AGAINST CYBERCRIME.....	209
Murzakhodzhayev M.K. HISTORIOGRAPHY OF THE JADID`S MOVEMENT IN KAZAKHSTAN.....	217
Nurgazy D. THE FACTORS THAT AFFECTED THE FORMATION OF ZIYAT SHAKARIMULY`S PERSONALITY.....	226
Rakhimova A.A. FROM THE HISTORY OF THE SEMIPALATINSK FEMALE PROGYMNASIUM AND GYMNASIUM (1856 – 1917).....	235
Serikqyzy A. SCIENTIFIC AND CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE KAZAKH INTELLECTUALS OF THE XIX-XX CENTURY.....	247
Khairuldaeva A. RELATIONS OF THE KAZAKHS WITH THE KHIVA AND KOKAND KHANATES IN THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURY IN THE ART OF ZHYRAU.....	253
Horvath V. PROBLEMS OF THE RESEARCH OF THE KURGANS OF ARZHAN-TYPE OF CENTRAL ASIA.....	260
Shalagin A.B. HISTORICAL SOURCES ON THE PENETRATION OF CHRISTIANITY INTO CENTRAL ASIA AND KAZAKHSTAN IN THE IV-XII CENTURIES(LATE ANTIQUITY, MIDDLE AGES).....	271

EDU.E-HISTORY.KZ

Электрондық ғылыми журналы
2017. 2(10)

Бас редактор: Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген: Зикирбаева В.С.

Жарияланған күні: 30.06.2017.

Пішімі 70x100/16. Баспа табағы 26,6.

Құрылтайшысы және баспагері:

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru.

Журнал сайты: <https://edu.e-history.kz>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй